

Анета Светиева
(Скопје, Република Македонија)

СТАТУСОТ НА ЖЕНАТА ВО ТРАДИЦИСКАТА СЕЛСКАТА ЗАЕДНИЦА И СЕМЕЈСТВО

Абстракт: Во врска со статусот на жената во традициската семејната заедница и селската заедница, моделите од минатото наоѓаат поткрепа во податоците од рецентните теренските истражувања со информатори од најстарата генерација, споредени со примерите од кратките фолклорни жанрови (пословици, поговорки). Во таа смисла можеме да зборуваме за **идеален модел на традициската култура** каде што доминирал машкиот принцип со најголеми права и обврски, како и **реален модел на традициската култура** во кој жената, преку механизмите на женската субкултура, присвојувала значаен дел **латентни права**.

Клучни зборови: жена, традициска култура, општествен статус, идеален модел, реален модел, латентни права, женска субкултура, машки принцип, женски принцип, Велешко, Македонија, семејна заедница, татковска заедница, мајкинска заедница.

Истражувањата на механизмите на женската субкултура (Dunja Rihtman-Auguštin, 1984; Ljiljana Gavrilović, 1998) покажуваат дека веќе не е можно да се гледа црно-бело на учеството на половите во правата и обврските на семејството и селската заедница и во таа смисла се изнесени многубројни варијанти (модели) кои само делумно (надворешно) се поклопуваат со јавно промовираниот идеален модел на традициската култура: доминација на мажот - послушност и потчинетост на жената по примерот на класичниот модел на патријархалната култура. Во оваа пригода сакаме да провериме дали овие констатации изнесени врз основа на истражувања во некои балкански земји, се валидни и за традициската култура на Македонците.

Уште Миленко С. Филиповиќ (Мил. С. Филиповиќ, 1991) забележал дека кај Македонците се појавуваат процентуално најголем број жени - селски старешини од крајот на 19 до почетокот на 20 век. Тој наведува 12 примери, како: село Дренок (Голо Брдо) со старешина Милејца (Стамена Гулимановска), во Дебарска Жупа, извесна Стоја, с. Јабланица (Дебарски Дримкол), во село Ехловец (Кичевско /Мијаци/) итн. Во с. Галичник околу 1932 г. селски старешина била Софија Марковска. Исто така, и во Кратовско имало некоја жена привремено назначена за "коџабаша", чие име не е наведено. Кај Торбешите од Призренска Гора жените исто така ја вршеле оваа функција, како и други машки работи, вклучувајќи ја и одбраната од Албанците (Мил. С. Филиповиќ, 1991:124). Оваа појава се објаснува со неповредливоста на жената според албанскиот "канун", како и со појавата на печалбарството. Наведеното објаснување на авторот се однесува на релативно близок временски период (втора половина на 19 и почеток на 20 век) и на ограничена територија (главно Западна Македонија). Во таа смисла тешко може да се прифати во целина, особено со оглед на фактот што податоци за жени носители на разни новонадобии на власт среќаваме и во подалечното минато кај јужнословенското и балканското несловенско население, на што се повикува и самиот автор во историските податоци за проблемот, слично како и други автори подоцна (Мил. С. Филиповиќ, 1991: 115-118; Ђурђица Петровиќ, 1986). Во корист на македонската жена, авторот навел примери на жени селски службеници, како: протоѓерица (Дебарско), епитропица (Дебарски Дримкол), селски водар (Долна Река - Мијаци), се задржал и на народната поезија, каде што се среќаваат податоци за жени војводи (Сирма војвода, итн), на доминантната женска обредност итн. Тука некаде авторот упатува дека со детални историски и етнолошки истражувања би можеле да се утврдат примери на жени старешини на големи фамилии (заедници) (Мил. С. Филиповиќ, 1991: 130).

Во таа насока, ќе се осврнеме на местото на жената во концепцијата и организацијата на семејната задруга како јадро на општеството, со неколку изразени функции: биолошка, општествена, економска, воспитна и обредна.

Задружното семејство постоело до воведувањето на селските колективи (селски задруги - 1948) по "советски модел" од страна на тогашната комунистичка власт. Во некои средини, како на пример кај дел од исламизираниите Македонци, задругата се одржала до 60-тите/70-тите години на 20 век. Денес постојат остатоци од оваа форма на семеен живот во тригенерациското проширено семејство /баба-дедо, татко-мајка, деца/ и во редуцираниот тип семејна задруга, а поединечни примери на задружни семејства сè уште се среќаваат кај исламизираниите Македонци (Теренски истражувања, 1999 г. во Велешко, Р. Македонија).

Типови задружни семејства кај Македонците се: 1. татковска задруга; 2. братска задруга; 3. разделена задруга; 4. мајкинска задруга. До активното постоење на семејните задруги најчест тип била **татковската задруга** со која управувал најстариот маж - домаќин на семејството. Вториот тип **братска задруга** е вообичаена појава кога по смртта на таткото управата со задружното семејство ја презема еден од браќата. Оваа состојба може да настане по избор и контрола на сè уште живиот остарен родител. **Разделената задруга** функционирала во услови кога сите машки членови не престојувале во селото, туку некои од нив се наоѓале на друго место (во друг терен /планина/, во друга населба, земја итн.), но сите ја признавале единствената управа со семејството, а остварените приходи ги внесувале во заедничката семејна каса. Се среќаваат примери од типот **мајкинска задруга** кога поради смрт или заминување на мажот, управувањето со семејните работи го врши мајката.

Мајкинската задруга не спаѓа во општоприфатениот модел на идеалната народна култура. На прашањето "Кој бил старешина на семејството?", редовно се одговара дека тоа бил најстариот или најспособниот маж. Меѓутоа, на прашањето "Што се случува ако мажот е во туѓина, починат, тешко болен и сл., а машките се уште деца", редовно се добива одговор дека во тој случај управува старата /мајката/ и дека статусот на прв човек на семејството го задржува и откако синовите ќе пораснат. Во таа смисла, можеме да заклучиме дека **мајкинската задруга** била широко распространета и дека претставувала модел на **реалната народна култура**.

Пример бр. 1 (с. Теово, Велешко/Брејаци/): *Мајка/свекрва да води домаќинството:* "Може, може. Имаше овдеа, тој Петре Ноталијата, тој е жив, мајка му. Беше умрен татко му, таа ја руководеше куќата и на прав пат ја изведе. Ондеа, на Пандула, Пандалика ја викаа, и таа сама остана, не се премажи, си изглеа секое нешто. ... Има жени поспособни од мажи, ако во село".

Пример бр. 2 (с. Ореше, Велешко /Мијаци/): *Мајка/свекрва да води домаќинството:* "Како немало! Вдовици. Вдовица со деца ќе остане и таа го води сета работа во куќата. Таа ги чува парите. Имаше повеќе случаи. Ја као што знам, во старо време, три-четири случаи, така, вдовици со челада и машки и женски, некој само женски, и мајката води сметка за сè. Исто како стариот ја дели работата. Во старо време имаше поштовање. Па богами, може да се каже дека повечко таквите, вдовиците, челадаот ги слушаше, отколку кој што има родител татко. ... Ако умре мажот, остана мајката сама вдовица, премажување немало воопшто во старото време, апсолутно никако премажување".

Пример бр. 3 (с. Мелница, Велешко /Торбеши/) *Мајка/свекрва да води домаќинството (Ако се мажијте на љечалба или е мажот починал):* "Има, како нема Тоа се знае дека свекрвата останува. Кај нас порано годините играле најголемо влијание. Најстарата жена од најстариот маж и неколкуте постари мажи заминале на печалба, обавезно старешина на куќата е свекрвата. Нашиот случај беше таков. Мојата баба која што ја гледате вака се тресе, тоа беше, и тоа, и те каков старешина. Не дрмаше. Ја имав стра у коски од неа. Да ја видејте вие неа пред дваесет години. Таа беше една добродржечка жена, она беше физички доста здрава и способна жена. Таа дури и машки работи праеше. Апсолутен господар беше, што да ви кажам. Беше здрава жена, финансиски не контролираше све, она кажуваше што ќе се купи., учеството на нашата

куќа во некои селски работи.. Она директно преговараше... Јас се сеќавам, она се караше со мажи... Она се има расправано.., за вода за наводнување. Јас памтам години, кога баба ми мотиката на рамо ја става и дури се има тепано ете со тој човек и со такви слични. Јас бев мало дете. Мислам, буквално се понашаше како маж, не отстапуваше, се кара, се расправа како и секој маж. Учествуваше на селски собири и се расправаше".

Пример бр. 4 (с. Мелница, Велешко /Торбеши/) /Мајка/свекрва да води домаќинството/ "Ја, како умре домаќинот, ја беф домаќин на куќата. Имаф 39 години. Имаф (три сина) и дете 'посмрче', женско. И работеф свѐ, во поле работеф, свѐ, оризи работеф, тутун работеф: береф, садеф, нижеф, свѐ; дома работеф и дома ко ќе доеф: крави, телци, куќа, млеко, свѐ работеф. После, ко ќе настанеше, одеф и по дрва. Бери дрва, незнаеф да бера. Со секира. Мани со секирата, неможеф да го исеча дрвото... Па после се заучив више. Касата ја е чуваф, ја беф главната. Коа ќе 'о тоареа тутунот, ќе о однесеф, парите ќе и земам ја. Шо требеше ќе купеф сѐ во куќава.., шо ќе останеше ќе и скриеф... Ги скривав во сандак. Одеф, за вода, се тепаф (гласно се смее). Се тепаф таму за водата, не ми ја даваја. Ќе се караф со можи, ќе се бофтаф, да ја земам водата, бафчата да ја вада... Коа се главее гоедар, се мешав во свѐ. Викав: Њејкум ового, не сакам оного, овој да биде..., со полјаци се имам расправано..., со сите веќе... Кажуеф на жените, на снаите што да работат. Ќе речеф: Ти овеа ќе работиш, ти овеа ќе работиш... Ме слушаја, не можа да рече дека не ме слушаја".

Статусот на жената во класичната татковска/братска семејна заедница може да се види со споредба на идеалниот и реалниот модел на традициската култура на неколку клучни позиции: во поглед на **правата, обврските** и состојбата по **делбата на заедницата**.

Права

Жената која управува со женската работа има: право на свој концепт; право да врши поделба на женската работа; право да даде мислење; доколку прв почине мажот таа полноправно можела да располага со делот од имотот што тој го оставил за себе и за неа, т.н. "погребнина", како и со семејната куќа.

Финански дел: **идеален модел: домаќинот управува со финансиие**

Реален модел: *често касата ја води домаќинката. Одредни права остварувала со примена на механизми на женската субкултура: кражба, лага, дволичност, а особено преку женската обредност како извор на моќ и заштитата.*

Ќерки: идеален модел: немале право на земја при делба на имотот; имале право на мираз; немале право на мислење во врска со семејни работи; немале право да изразат желба во врска со бракот.

Реален модел: имале право на парче земја, ливада, стока ако се постигне согласност во семејството; имале право на т.н. "мајкин дел"/"мајчинија", "башкалак" - имот што потекнува од родители на мајката; *некои "забранети" права освојувале преку механизмите на женската субкултура, најчесто преку мајката и преку женската обредност како извор на моќ и заштитата: бегање за саканото момче ("бегалка") итн.*

Снаи: имале право на мираз и дел од имот добиен од татко или мајка со право да управуваат со тој имот; право да останат во заедницата по смртта на мажот; право да си одат; право на полесна работа за време на бременост; немале право да ги земат децата ако се премажат.

Реален модел: *некои "забранети" права освојувале преку механизмите на женската субкултура*

Обврски

Жената која управува со женската работа: идеален модел: треба да се грижи за куќата; да биде правична и одговорна; правилно да управува со заедничките материјални и парични средства; да не биде груба со снаите; да не ги привилегира ќерките; да ги сноси последиците од штетите направени од членовите; да се грижи за угледот на семејството пред надворешниот свет; да се грижи за честа на ќерките и снаите; да се покорува на одлуките на мажот; да се грижи за миразот на девојките за мажење; да ги учи најмладите на семејни преданија; да ги учи најмладите на однос кон постарите; да ги учи

на семејното стебло; да ги запознае со роднини до седмо колено, побратими и посестрими; да ги учи на народната религија; да ги научи да ги почитуваат кумот и кумството.

Реален модел: Жената релативно често применувала механизми на женската субкултура: за да се одржи во заедницата и да освои поголеми права: кражба, лага, дволичност, женска обредност како изворна моќ и заштитна, итн.

жени-задругари: Идеален модел: секоја да го врши својот дел од поделбата на работите; грижа околу раѓањето и одгледувањето на децата; грижа за исхраната, хигиената и воспитувањето на децата; учење на женските деца на женски работи.

Реален модел: жени-задругари релативно често применувале механизми на женската субкултура: женска обредност како извор на моќ и заштитна за да се одржат во заедницата: кражба, лага, дволичност, итн.

Делба на задругата

Причина за делба: промена на условите на живот; неслога на задругарите; нечесен однос на некој задругар; преголем обем (многубројност) на задругата; некоректна работа на старешината; **неслога меѓу жените (снаите);** селидба на некој член.

Начин на делба: се дели на машки глави со фрлање жрепка пред сведоци или без нив; дете фрла жрепка; со договор; со посредство на суд.

Старешината на задругата добива за себе и за својата жена : дел од имот. т.н. "погребнина; ја задржува семејната кука.

Втора жена (Торбеша): идеален модел: не добива дел; **реален модел:** добива дел.

Вдовица: го добива делот на починатиот маж.

Немажени женски деца: остануваат во татковата кука до мажење.

Возрасни немажени девојки: се решавало со договор.

Снаа: ако поседува "мајкин дел", не го дели со другите задругари.

За процена на статусот на жената од друг агол, ќе се послужиме со народните пословици и поговорки како израз на животот искажан преку **позиција и опозиција:** *Секое нешто си има две лица* (Марко К. Цепенков, 1972: бр. 2193), што го потврдува соодносот меѓу **идеалниот и реалниот модел на народното мислење и дејствување.** Избраните идеалтипски модели се однесуваат на категориите: **1. корисна жена, 2. подјармена жена, 3. лоша-лукава и дволична жена, 4. маж и жена како целина.**

1. Идеален модел (јавно прифатена категорија) : **корисна жена**

1. Добрата жена куката отвора а лошата затвора.	2. Без жена кука клај му го огно од врата изгори ја.	3. Убаата жена е угодна на очите, а умната на срцето.	4. Ако ти е жената верна и работна, полна ќе ти биди куката.
---	--	---	---

2. Идеален модел (јавно прифатена категорија): **подјармена жена**

1. Мажот посилен ет од жената, затоа требат да премолчуат жената.	2. Женцко да се не роди.	3. Женцко уште коа се роди, поарно је да умри.	4. Жената од Бога е блаосоена да му бидит на мажо помошница.
--	-----------------------------	--	---

3. Реален модел (јавно неприфатена категорија): **лоша, лукава и дволична жена** (често означува латентно признавање на механизмите на женската субкултура)

1. Мажо си оди со крсто на чело, а жената на тило.	2. Жена злоблива, сѐ стои јадосана.	3. Бог да те чува од огон, вода и од лоша жена.	4. Женците га- олштину ни гаолот не 'и знае.
4. Жените отполу	5. Жена и лисица	6. Жената ет	8. Си ја најде бе-

надолу му се кажуа- ат на мажите а отполу угоре не му се кажуаат.	како една мајка да и родила.	долгокоса а краткоумна.	љата од жената.
--	---------------------------------	----------------------------	-----------------

4. Реален модел (јавно неприфатена категорија): **доминантна жена**

1. Не давај мажу силата на жената.	2. Не давај узда на жена.	3. Од кај што е жената, и мажот.	4. Ако паднам, од маж да паднам, не од жена.
--	------------------------------	-------------------------------------	--

5. Реален модел (латентно прифатен компромисен модел): **маж и жена како целина**

1. Жените се пла- чат од мажите а ма- жите од жените.	2. Ал со жена, ал без жена.	3. Кој си бие жена- та, тој си бие снагата.	4. Ако се бориш со жена и ја кут- ниш, голема чес не ќе добиеш.
---	--------------------------------	--	--

*
* *

Прикажаните модели од минатото (Мил. С. Филиповић, 1991: 115-118; Ђурђица Петровић, 1986) во врска со статусот на жената во семејната заедница и селската заедница, наоѓаат поткрепа во податоците од рецентните теренските истражувања со информатори од најстарата генерација, споредени со примерите од кратките фолклорни жанрови (пословици, поговорки). Во таа смисла можеме да зборуваме за **идеален модел на традициската култура** каде што доминира и мажкоот принцип со најголеми права и обврски.

Од друга страна, може да се констатира дека правата на жената не биле безначајни. Неможноста да се учествува во одлучувањето на легален начин или желбата да се присвојат "забранетите" права, ја наведувале жената да бара алтернативни начини преку механизмите на женската субкултура. Може да се заклучи дека таа на тој начин присвојувала значаен дел **латентни права**, кои, како такви, учествувале во обликувањето на народната култура на Македонците и влијае во структурирањето на **реалниот модел на традициската култура**.

Литература:

1. Dunja Rihtman-Auguštin, *Struktura tradijskog mišljenja*, Zagreb, 1984.
2. Љиљана Гавриловић, *Женски сениорити у браковима у Књажевачкој области крајем XIX века*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62 (1998), 29-50.
3. Мил. С. Филиповић, *Жене као народни глaвари код неких балканских народа, Човек међу људима*, СКЗ, Београд 1991.
4. Ђурђица Петровић, *Дубровачке архивске вести о друштвеном положају жена код средњевековних Влаха*, Историјски часопис, књ. XXXII, Историјски институт, Београд 1986, 5-23.
5. Марко К. Цепенков, *Пословици - поговорки, гатанки, клевети и благослови*, књ.8, Редактирал Д-р Томе Саздов, Скопје, 1972, (Користени се примерите бр. 2193, бр. 296, бр.191, бр. 2563, бр. 58, бр. 1376, бр. 3541, бр. 3544, бр. 754, бр. 1374, бр. 3618, бр.228, бр.779, бр. 2938, бр. 2937, бр. 752, бр. 2286, бр. 1637, бр. 1638, бр. 1767, бр. 61, бр. 769, бр. 107, бр. 1128, бр. 70, бр.2193)

Сопствени теренски истражувања во Велешко (Р. Македонија), 1999

Информатори:

1. Павле Зарески, род. 1926 во с. Теово
2. Негрија Димовски, род. 1923 и Мара Димоска, род.1923, двајцата од село Ореше
3. Насер Лулески, род.1966 во с. Мелница (со високо образование)
4. Зепа (Зејнепа) Лулеска, стара околу 90 години, род. во с. Мелница